

DABBÎ, Ahmed b. Yahyâ

150 senelik zaman dilimindeki biyografileri de ilâve etmiştir; *Buğyetü'l-mültemis* bu yönüyle *Cezvetü'l-muktebis*'in bir zeyli mahiyetindedir. Dabbî'nin *Cezvetü'l-muktebis*'ten olduğu gibi naklettiği biyografilerin sayısı 825, çıkardıkları 140, ekledikleri ise 750 kadardır. Bilgi ilâve ettiği biyografilerin sayısı yedi, bazı bilgileri çıkararak yeniden düzenlediklerinin sayısı ise on beştir. *Cezvetü'l-muktebis*'in, Endülüs emirlerinin kronolojik olarak düzenlenmiş biyografilerini ihtiva eden mukaddimesini olduğu gibi eserine alan Dabbî, aynı metodu kullanarak daha sonraki emirlerin biyografilerini de ilâve etmek suretiyle kendi mukaddimesini oluşturmuştur. Eserin diğer kaynakları arasında, İbnü'l-Farâdî'nin (ö. 403/1013) *Târîhu 'ulemâ'îl-Endelüs*'ü ile Feth b. Hâkân el-Kaysî'nin (ö. 529/1135) *Maṭmaḥu'l-enfüs*'ü sayılmaya değer olanlarıdır.

Müellif, Muhammed adına öncelik verdiği ve yalnızca ilk iki isme ve bu isimlerin de ilk harflerine göre alfabetik olarak düzenlediği eserinde, ulaşabildiği bilgilere bağlı olarak genellikle biyografi sahibinin adını, nisbesini, künye ve lakabını, doğum-ölüm tarih ve yerlerini, ilmi şahsiyetini, eserlerini, hocalarını, talebelerini ve hayatıyla ilgili diğer bilgileri zaman zaman şiirlerinden bazı beyitlerle de süsleyerek zikretmektedir. Bazan da biyografi sahibinin sadece adının kaydedildiği görülmektedir. Ayrıca eserin sonunda künyeleriyle, oğul veya atalarından birine nisbetle ya da nisbeleriyle meşhur olanlarla kadınlar için ayrı bölümler bulunmaktadır. Biyografiler arasında en geç vefat tarihinin 595 (1199) olmasından hareketle Dabbî'nin, eserinin telifiyle ömrünün sonlarına yakın bir zamana kadar meşgul olduğu söylenebilir.

Buğyetü'l-mültemis'in, İspanyol şarkiyatçıları Franciscus Codera ve Julianus Ribera tarafından Escorial Kütüphanesi'ndeki tek nüshası esas alınarak yapılan bir ciltlik neşri (Madrid 1884-1885), yazma nüshada okunamayan yerler bulunması sebebiyle oldukça eksiktir ve bu neşirde birkaç satırı boş kalmış pek çok sayfa bulunmaktadır. Bazan da peş peşe gelen biyografiler birbirine karıştırılmıştır (meselâ bk. 1364 ve 1520 numaralı biyografiler; krş. Kahire bs., s. 468, 520). Bu eksikler, eserin ana kaynağını oluşturan *Cezvetü'l-muktebis* başta olmak üzere konu ve zaman paralellliği bulunan diğer eserlerle karşılaştırılarak Kahire

baskısında (1967) giderilmeye çalışılmışsa da eserin başka bir yazmasının bulunmaması sebebiyle bazı noksanlarının tamamlanması mümkün olmamıştır. İbrâhim el-Ebyârî tarafından yapılan üçüncü neşirde de (Kahire-Beyrut 1410/1989) bazı hataların tekrarlandığı görülmektedir (meselâ Abdülcebbar b. Feth b. Muntâsır el-Belevî'nin 258 [871-72] olan vefat tarihi her üç neşirde de 658 [1259-60] olarak geçmektedir).

Eserin Madrid baskısında sehven verilen bir mükerrer numara ile birlikte (nr. 852) 1596, Kahire baskısında üç mükerrerle (nr. 144, 852, 1205) birlikte toplam 1601 biyografi bulunmaktadır. Ebyârî'nin gerçekleştirdiği baskıda ise ilk iki neşirde 432 numara ile bir arada verilen iki biyografinin ayrılmasıyla bu sayı 1602'ye çıkmaktadır.

Dabbî'nin zamanımıza intikal etmeyen diğer eserleri de şunlardır: 1. *Maṭla'u'l-envâr li-şahîhi'l-âşâr*. Buhârî ve Müslim'de yer alan sahih hadisleri bir araya getiren eserdir. 2. *Fihris*. Dabbî bu eserinde şeyhlerinin hayat hikâyelerini ve onlardan okuduğu kitap ve hadisleri toplamıştır. 3. *el-Erba'în 'ani'l-erba'în*. 4. *el-Müselâttü'l-mübevvebe (Müselâttü'n-nebeviyye)* (İbrâhim el-Ebyârî, I, 18; Abbas b. İbrâhîm, II, 103).

BİBLİYOGRAFYA :

Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis* (nşr. F. Codera — J. Ribera), Madrid 1884-85; a.e. (nşr. Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî), Kahire 1967; a.e. (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1410/1989, I-II, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, I, 15-18; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII, 144; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 381; a.mf., *Ezhârü'r-riyâz* (nşr. Saîd Ahmed A'râbî v.dğr.), Rabat 1398-1400/1978-80, IV, 108; Serkîs, *Mu'cem*, I, 193; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 580; Zirikî, *el-A'lâm*, I, 254; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 378, 460, 465; Abbas b. İbrâhîm, *el-l'âm*, II, 102-103; Chejne, *Muslim Spain*, s. 148, 279; M. Imamuddin, *Muslim Spain*, Leiden 1981, s. 17, 152; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, V, 372; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-mağribi'l-Arabî*, Rabat 1403/1983, III, 369-370; *Ma'a'l-mektebe*, s. 111; C. F. Seybold, "Dabbî", *IA*, III, 446; a.mf., "al-Ḍabbî, Abū Ḍja'far", *El²* (İng.), II, 72; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, IV, 395.

MEHMET AYKAÇ

DABBÎ, Mufaddal b. Muhammed

(bk. MUFADDAL ed-DABBÎ).

DABBÎ, Zekeriyâ b. Yahyâ

(bk. SÂCİ, Zekeriyâ b. Yahyâ).

DÂBİK

(bk. MERCİDÂBİK MUHAREBESİ).

DAD

(ض)

Arap alfabesinin on beşinci harfi.

Ebced hesabında sayı değeri 800 olup Osmanlı ve Fars alfabelerinin de on sekizinci harfidir. Şekil itibarıyla "sad"a benzer; üstüne konulan bir nokta ile ondan ayrırt edilir ve "ed-dâdül'-mu'ceme" adıyla anılır. Kelimelerde daima aslî harf olarak yer alır, bedel veya zâit olarak bulunmaz. Mahreci dil kenarının başlangıç kısmıyla öğütücü dişlerin arasındır. Telaffuzu sırasında dilin sol kenarını kullanmanın sağ kenarına nisbetle daha kolay olduğu kabul edilmiş, bu arada Hz. Ömer'in iki kenarı birlikte kullandığı ileri sürülmüştür (Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, s. 17). Arapça'nın dışında hemen hiçbir dilde bulunmayan ve kaynaklarda belirtilen mahrec ve sıfatlarına uygun biçimde telaffuzu zor olan dad, eskiden beri Araplar ve Arapça'yı ibadet dili olarak kullanan diğer milletlere mensup müslümanlar arasında kısmen farklı şekillerde telaffuz edilegelmiştir. Eski Sâmî dillerden Akkadca, Ugaritik ve İbrânî'de petek "z" (z) şeklinde görülen dad fonemi, genellikle dilin sol kenarının üst yan dişlere dokundurulması sırasında çıkarılan kalın bir "d-z" karışımı (velar postdental spirant) sese sahiptir. Rihvet, cehr, rtbâk ve isti'lâ sıfatları (bk. HARF) yanında okunuşu sırasında mahreci genişletilerek sesin uzatılması sebebiyle (Gânim Kaddûri Hamed, s. 320-321) istitâle vasfını da taşıyan tek harftir. Ayrıca cim ve şin harfleriyle birlikte "el-hurûfû's-şecriyye"yi (ağız boşluğu harfleri) teşkil eder (*Lisânü'l-'Arab*, I, 13, "ḍvd" md.).

Dad ile zâ, mahreçleri farklı olmakla birlikte her ikisinde de cehr, rihvet, itbâk ve isti'lâ sıfatları bulunması sebebiyle çok defa birbirlerine karıştırılmıştır; bunda dadın diğer harflere göre daha zor telaffuz edilmesinin payı olmalıdır. Başlıca iki açıdan ele alınması gereken bu karışıklık ve ihtilâfin ilki, vezinleri aynı olduğu halde dad ve zâ ile yazılan, dolayısıyla farklı mânalar taşıyan kelimelerle ilgilidir. Bu çeşit yanlış kullanımların İslâm'ın ilk asrında da görül-

düğüne dair, "Ceylanın kurban edilmesi câiz midir?" anlamında *أيطحي بضى* diyen bir şahsın bu sorusunu Hz. Ömer'in *أيضحى بضى* şeklinde düzeltmesi olayı örnek gösterilmektedir (Salâh Revvây, XI, 90). Asmaî'nin (ö. 216/831) dadla zâyı ayırmanın zorluğundan söz etmesi ve Câhiz'in de (ö. 255/869) halkın bu iki harfi birbirine karıştırdığına dair örnekler zikretmesi, problemin -muhtemelen Fars ve Türk unsurların müslüman olmaları ve Araplar'ın içine karışmalarından sonra giderek yaygınlaştığını göstermektedir. Dadın Arapça'ya has bir harf olduğunu belirtmenin yanında belki zâdan ayrılmasının zorluğunu da ifade etmek için söylenen "lugatü'd-dâd" (dâd dili, Arapça) tabirinin daha sonraları ilk defa Mütenebbî (ö. 354/965) tarafından kullanıldığı bilinmektedir (a.g.e., XI, 90-92). Özellikle dilciler ve nahivciler, eserlerinde konuyu sadece sözü edilen karışıklığı belirtmek ölçüsünde ele almakla yetinmemişler, bu alanda nazım ve nesir türünde pek çok müstakil eser telif ederek dadla ve zâ ile yazılması gereken kelimeleri birbirinden ayırmaya çalışmışlardır. İlkini İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) yazdığı sanılan ve *Kitâbü'd-Dâd ve'z-zâ*, *Kitâbü'l-Farq beyne'd-dâd ve'z-zâ* vb. adlar taşıyan çoğu mu'cem" şeklindeki bu eserlerde, vezinleri aynı olduğu halde bu iki harfle yazılan örnekler ele alınmış ve meselâ "suyun azalıp çekilmesi" anlamına gelen الفيض kelimesinin, "öfkelenmek" anlamındaki الفيض gibi yazılıp söylenmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir (bu tür eserlerin listeleri için bk. İbn Mâlik, *el-İ'timâd* [nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin], naşirin mukaddimesi, XXXI/3, s. 332-338; Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Ferec, *Kitâb ft ma'rifeti'd-dâd ve'z-zâ* [nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin], naşirin mukaddimesi, XXXIII/2-3, s. 389-390).

Dad hakkındaki karışıklık ve ihtilâfın öbür yönü onun seslendirilmesiyle ilgilidir. Bu konuda İslâm'ın ilk asrından itibaren herhangi bir bilgi yoktur. Hz. Peygamber'den, "Ben dad harfini kullananların (Arapça konuşanların) en fasihiyim" meâlinde bir hadis nakledilmişse de (İbn Hişâm en-Nahvî, I, 114) senedi dahi bilinmeyen bu hadisin mevzû olduğu kabul edilmiştir (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 220; Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, s. 116). İlk defa Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) normal daddan başka "ed-dâdü'd-dâf-fe"den bahsettiği ve bunun Kur'an tilâ-

veti ve şiir için güzel olmadığını söylediği görülmektedir (*el-Kitâb*, IV, 432). Bu tabirle Sibeveyhi'nin nasıl bir dad kastettiği kesin olarak bilinmemektedir (bu konuda ileri sürülen çeşitli yorumlar için bk. Gânim Kaddûri Hamed, s. 279-280). Ancak genel bir ifade ile, mahreç ve sıfatları tam olarak belirtilmeyen fonemini gevşek bir dad olduğu söylenebilir. İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002), bazı Araplar'ın bütün dadları zâ, Mısırlılar'ın ekserisiyle bazı Mağribliler'in tâ, Zeyla'lılar'ın tefhîm edilmiş lâm gibi okuduklarını kaydetmesinden (İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 141), konunun IV. (X.) yüzyıla kadar daha da değişik boyutlar kazandığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cezerî de (ö. 833/1429) Şamîlar'la diğer bazı doğuların (muhtemelen Iraklılar'ın) dadı zâ gibi okuduklarını söylemiş ve mânâyı değiştireceği için Kur'an tilâvetinde bunun câiz olmadığını örneklerle açıklamıştır (a.g.e., s. 140). Daha sonraki asırlarda ise dadın okunuşu hakkında müstakil risâleler telif edilerek konu bazı tecvid ve kıraat âlimleri arasında tartışılmıştır (bu eserler için bk. Ali Yardım, I, 43-44; Gânim Kaddûri Hamed, s. 38-40).

Günümüz Arap dünyasında dad harfi genel olarak tefhîm edilmiş dal sesiyle telaffuz edilmektedir. Ancak gerek mahreçte meydana gelen değişiklik, gerekse sonuçta rihvet sıfatının şiddet sıfatına dönüşmesi bu uygulamanın doğru olduğunu ortaya koymaktadır. H. Fleisch'in, herhalde Arap ülkelerindeki bu fiil durumu bakanak, "Dadın telaffuzu modern lehçelerde ve Kur'an derslerinde kaybolmuştur" şeklindeki genellemesi de (bk. *EI*² [İng.], II, 75) doğru değildir. Nitekim bu harf, Sibeveyhi'nin belirttiği mahreç ve sıfatlarına uygun olarak, Türkiye'de ve İslâm dünyasının başka yörelerinde mütehasıs hâfizların tilâvetinde özelliklerini günümüze kadar korumuştur.

Farsça ve Urduca'da dad, ön dişlerle dil arasındaki boşluktan sızdırılarak çıkarılan cehri bir ses olup zâl, zây ve zâdan ayırt edilmeksizin kullanılmaktadır. Türkçe'de ise 1928 harf inkilâbından önce Arapça asıllı kelimelerin hepsinde orijinal imlâ muhafaza edilmiş, fakat çoğunlukla "z", bazan da "d" olarak telaffuz edilmiştir: İmza, ramazan, âza, rızâ, kazâ; dalâlet, darbe, kadı... gibi. Bugün de dad harfini ihtiva eden Arapça kökenli Türkçeleşmiş kelimelerde bu harf

"z" veya "d" şeklinde yazılmakta ve yazıldığı gibi okunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, Mukaddime, I, 13, 15, 16, ayrıca bk. "çvd" md.; *Tâcü'l-'arûs* (nşr. Abdülazîz Matâr), Küveyt 1970, VIII, 316; *Kâmus Ter-cümesi*, II, 424; *Kâmûs-ı Türkt*, s. 851; Bustânî, *Muhtû'l-Muhtû*, s. 538; Sibeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1399-1403/1977-83, IV, 431-436; İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1374/1954, I, 221-222; Mekki b. Ebü Tâlib, *er-Ri'âye* (nşr. Ahmed H. Ferhat), Amman 1404/1984, s. 184-187; Dâni, *et-Tahtîd fi'l-itkân ve't-tecvîd* (nşr. Gânim Kaddûri Hamed), Bağdad 1407/1988, s. 105-106; Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Ferec, *Kitâb ft ma'rifeti'd-dâd ve'z-zâ* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *MMİl.*, XXXIII/2-3 [1982] içinde), s. 386-392; İbn Mâlik, *el-İ'timâd ft ne'zâ'iri'z-zâ ve'd-dâd* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *MMİl.*, XXXI/3 [1980] içinde), s. 331-338; a.mlf., *Ürcüze fi'l-farq beyne'd-dâd ve'z-zâ* (nşr. Tâhâ Muhsin, *Mecelletü'l-Mevrid*, XV/3, Bağdad 1986 içinde), s. 95-122; *Mahtûtâtü'z-zâ ve'd-dâd ft mektebeti'l-metha-fi'l-'Irâkı bi-Bağdâd* (nşr. Tâhâ Muhsin, *MMMA* [Küveyt], XXVIII/1 [1984] içinde), s. 291-310; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Sâfiye*, İstanbul 1290, s. 348-349; İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lehb* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire, ts. (Matbaatü'l-Medenî), I, 114; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 200-205, 219-220; a.mlf., *et-Temhîd ft 'ilmi't-tecvîd* (nşr. Gânim Kaddûri Hamed), Beyrut 1409/1989, s. 97-107, 114, 140-143, 223-234; Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-aḥbâr-i'l-mevzû'a* (nşr. Muhammed es-Sabbâğ), Beyrut 1391/1971, s. 116-117; a.mlf., *el-Minehu'l-fikriyye*, Kahire 1308, s. 17-18; Temmâm Has-sân, *el-Lugatü'l-'Arabiyye: ma'nâhâ ve mebnâhâ*, Kahire 1979, s. 55, 59; Gânim Kaddûri Hamed, *ed-Dirâsâtü's-şavtiyye 'inde 'ule-mâ'it-tecvîd*, Bağdad 1406/1986, s. 38-40, 265-281, 320-321; Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1992, I, 43-44; Salâh Revvây, "el-'Arabiyyetü luga-tü'd-dâd ...limâzâ?", *Ḥavliyyâtü Külliyyeti Dâri'l-'ulûm*, Kahire 1988, XI, 87-101; A. Schaade, "Dad", *IA*, III, 447; H. Fleisch, "Dâd", *EI*² (İng.), II, 75.

A. TURAN ARSLAN

DADALOĞLU

(ö. 1868 [?])

Türk saz şairi.

Oğuzlar'ın Avşar (Afsar) boyundan olup Aşık Müsâ'nın oğludur. Güney Anadolu'nun Toroslar yöresinde yaşadığı bilinen şairin asıl adı ve doğum tarihi belli değildir. Şiirlerinde Veli adını kullanmış olması asıl adının bu olduğunu düşündürmekteyse de sözlü gelenekte bu ad bazan Ali, bazan da Mustafa olarak geçmektedir. Daha çok Dadaloğlu ve Dadal ismini kullanan şairin doğum yılı sırasıyla 1790-1791, 1785 ve 1765 olarak